

Polaryzacja: polemika z artykułem „Fanatyzm jako problem wychowawczy”

Streszczenie: Krytyka artykułu „Fanatyzm jako problem wychowawczy” skupia się na selektywnym traktowaniu symptomów fanatyzmu, zignorowaniu roli polaryzacji politycznej i wieku w analizie tego zjawiska. Artykuł Gałkowskiego z Gałkowskim (2023) stanowi wartościową propozycję minimalnego programu wychowawczego, jednakże wymaga uwzględnienia szerszego kontekstu społecznego, kulturowego i indywidualnego w diagnozowaniu fanatyzmu oraz zastosowania skutecznych narzędzi w przeciwdziałaniu temu zjawisku. Punktem wyjścia polemiki jest spostrzeżenie, że fanatyzm pozostaje negatywnie ocenianą etykietą, która wyklucza jednostki lub grupy społeczne, dlatego domaga się doprecyzowania, w jaki sposób różnorodność kulturowa i komunikacja międzykulturowa mogą się do niego przyczynić. Fanatyzm jest związany z kryzysem egzystencjalnym, ale istnieją również specyficzne zjawiska rozwojowe u dzieci, które mogą być mylone z fanatyzmem. Literatura piękna może pomóc w zrozumieniu tego zjawiska. Zaproponowane przykłady wskazują, że fanatyzm jest głównie zjawiskiem grupowym, którego istotą jest działanie, a nie sam tylko stosunek do prawdy. W zapobieganiu i rozmontowywaniu fanatyzmu ważne jest uwzględnienie emocji związanych z niepewnością oraz rozwijanie kompetencji dotyczących radzenia sobie z nią. Wyzwaniem jest znalezienie skutecznych alternatyw dla substancji psychoaktywnych w regulacji emocjonalnej i przeciwdziałaniu przemocy. Fanatyzm może być obecny w bezwładności zwyczajów i może być dostrzegany przez wrażliwych młodych ludzi w reakcjach społeczeństwa na postulaty zmiany społecznej. Przez sytuację osób przepędzanych na granicy polsko-białoruskiej pokazano różnicę między bezkompromisowym zaangażowaniem a fanatyzmem. Prawa człowieka powinny być respektowane bez wyjątków, a zgoda na zewnętrzny osąd odróżnia aktywistów od fanatyków. Budowanie relacji wolnych od fanatyzmu w społeczności, zwłaszcza w przypadku osób uchodźczych, wymaga uwzględnienia atmosfery miejsca i pedagogiki miejsca, które odgrywają kluczową rolę w przeciwdziałaniu fanatyzmowi.

Słowa kluczowe: fanatyzm religijny, polaryzacja polityczna, diagnozowanie, niepewność, edukacja międzykulturowa, przemoc, kryzys egzystencjalny, antykruczość

Moja krytyka artykułu „Fanatyzm jako problem wychowawczy” (Gałkowski i Gałkowski, 2023) skupia się na selektywnym traktowaniu symptomów fanatyzmu przez autorów. Uważam, że należy uwzględnić polaryzację społeczeństwa, grupowe funkcjonowanie jednostek w określonym kontekście oraz ich wiek przy analizie fanatyzmu. Fanatyzm jest złożonym mechanizmem, który tylko w określonych warunkach prowadzi do przemocy, znanej jako terroryzm. Uznawanie sztywności myślenia i entuzjazmu do działania za fanatyzm może ograniczać pedagogów w akceptowaniu prawa jednostek do błędzenia. Może również prowadzić do wyjąławiania treści edukacyjnych z wartości, które zaledwie potencjalnie są szkodliwe.

Autorzy wyjaśniali, że „potępienie fanatyzmu rodzi jednak poważną trudność dla wszystkich teorii wychowania” (Gałkowski i Gałkowski, 2023, s. 48). Pragnę poruszyć więcej aspektów tej trudności niż te, które zaproponowali autorzy, dotyczące zabezpieczenia działań wychowawczych przed pobudzeniem fanatyzmu u wychowanków. Konceptualizacja fanatyzmu w teorii wychowania ma znaczenie dla różnych obszarów edukacji, takich jak edukacja obywatelska (zorientowana na udział w ruchach społecznych), edukacja dla pokoju i edukacja międzykulturowa. Artykuł Gałkowskiego z Gałkowskim stanowi cenną propozycję minimalistycznego programu wychowawczego, który inspirowa do refleksji nad wyzwaniem i zrozumieniem pracy wychowawczej. Jednakże problem fanatyzmu jest istotny, ponieważ użycie tej etykiety często wiąże się z obawą przemocy lub zapowiada użycie przemocy jako kontrdziałania wobec etykietowanego. W tej polemice skupiam się na kilku niepokojących stwierdzeniach i ogólnikach dotyczących fanatyzmu.

Autorzy odwołują się do Mead (1977), twierdząc, że jej refleksje sprzed pół wieku rozwiązują wątpliwości dotyczące szkodliwości fanatyzmu. Jednak przykłady, które Mead przytacza, takie jak odmowa budowy drogi lub metra, są dzisiaj niejednoznaczne i niecelne, ponieważ definicja fanatyzmu uległa zmianie. W oglądzie socjologicznym mamy zbliżone pojęcia, takie jak ekstremizm, radykalizacja i terroryzm. Z perspektywy politycznej występują populizm, autorytaryzm i faszyzm. Psychologicznie zwraca się uwagę na poczucie zagrożenia, niepewności i przemocową wrogość. Badania nad konsumpcjonizmem w kontekście fanatyzmu mówią o fanach, fandomach

i lojalności. W tym ostatnim obszarze, gdy nie traktuje się Innego jak zaburzonego, fanatyzm może nie być szkodliwy (Jensen, 2012, Chung et al., 2018).

Problem celu poszukiwań wychowawczych i definicji fanatyzmu

Gałkowski z Gałkowskim definiują fanatyzm jako przekonania niepodlegające interpretacji, czyli ostateczne i niezmiennie. Przy czym gorliwe angażowanie się w praktyczne zastosowanie tych przekonań wiąże się z przemocą i narzucaniem ich innym. Fanatyzm występuje tylko wtedy, gdy te dwa elementy są obecne, więc same przekonania nie wystarczą. W pracy wychowawczej możemy wykryć lub przewidywać tendencje sprzyjające fanatyzmowi. Autorzy celują w zapobieżenie wzmacnianiu takich tendencji u wychowanków poprzez stworzenie mechanizmów, które zapewnią elastyczność i otwartość przekonań. Piszą: „Każdy wychowawca oraz teoretyk wychowania staje zatem przed pytaniem: jak sprawić, by wychowanek miał przekonania moralne, a jednocześnie nie stał się ich fanatycznym wyznawcą?” (2023, s. 48). Jednakże w analizie nie uwzględniają problemu rozróżnienia między fanatyzmem a jedynie sztywnymi przekonaniem i nie rozważają źródeł tej sztywności. Mimo to etyka arystotelesowska, która jest rezultatem badań autorów, wydaje się filozoficznie satysfakcjonująca, choć niekoniecznie skuteczna w praktyce, jak wskazuje historia. Starożytni nie mieli odpowiedzi na fanatyzm, a Cesarstwo Rzymskie upadło również pod wpływem fanatycznych ruchów (por. Nixey, 2023). Oczekiwana przez mnie skuteczność przeciwstawienia etyki Arystotelesa chrześcijaństwu jako narzędzia do rozmontowania fanatyzmu religijnego wynika z potrzeby zrozumienia i zwalczania fanatyzmu w najbardziej znanym kontekście. Jednakże ważne jest również spojrzenie na fanatyzm z perspektywy wnętrza tej etykiety, uwzględniając nie tylko możliwość występowania fanatyzmu u wychowawców, ale także dziedzictwo kulturowe, w ramach którego fanatyzm religijny jest istotnym elementem.

Fanatyzm jako etykieta

Fanatyzm jest historycznie postrzegany jako obraźliwa etykieta, szczególnie stosowana wobec sekt religijnych. Cavanaugh zauważa, że szczególnie piętnowano tych, którzy dążyli do wprowadzenia królestwa bożego na Ziemi, nawet pacyfistycznie. Określenie „fanatyk” wyklucza jednostkę lub grupę ze wspólnoty (2011). Toscano twierdzi, że nazywanie ludzi fanatykami oznaczało brak narzędzi oddziaływania i zapowiedź eliminacji Innego, poprzez

dzoną zepchnięciem w otchłań psychopatologii społecznej. Przywołuje losy powstańców w XIX wieku w koloniach brytyjskich, których Brytyjczycy nie mogli zrozumieć jako walczących o swoje prawa (2017).

Autorzy sugerują możliwość wykorzystania etyki arystotelesowskiej jako narzędzia przeciwdziałania fanatyzmowi nie tylko kulturowo endogennemu, ale także poza własną kulturą: „Roztropność stwarza też pole do ewentualnej dyskusji o słuszności żywionych przekonań, możliwość formułowania argumentów zrozumiałych i ważnych również dla osób wywodzących się z odmiennych kultur” (2023, s. 55). Niejasne pozostaje jednak, w jaki sposób różnorodność kulturowa i komunikacja międzykulturowa wpływają na fanatyzm i wychowanków. Jeśli twórcy analizowanych systemów filozoficznych (Arystoteles, Rorty, MacIntyre, Kołakowski) są odlegli kulturowo od współczesnego kontekstu, autorzy traktują ich jak wychowankowie, poszukujący nauczycieli, którzy ich nie popchną w kierunku fanatyzmu. Uwzględnienie samowychowania jako jednej z dróg uodpornienia się na fanatyzm pozwala dojrzeć odpowiedzialność za fanatyzm także w wychowankach.

Problem diagnostyczny

Problem zapobiegania fanatyzmowi postawiony został w artykule w ramach teorii wychowania. Aby uwzględnić wychowanie dorosłych, konieczne jest jasne określenie tego faktu, ponieważ zanik zainteresowania dorosłymi sprawił, że dzieci są domniemanymi beneficjentami wysiłków wychowawczych (Tomilo, 2013). Autorzy przyjęli formułę „młody człowiek”, co można traktować jako względną miarę wieku w relacji wychowawczej. Problem wieku wiąże się ze sprawczością, istotnym składnikiem fanatyzmu. Nie jest jasne, czy fanatyzm rozwija się z wiekiem, czy różni się u osób młodych i starszych. Współczesne analizy sugerują, że fanatyzm jest związany z kryzysem egzystencjalnym (Tietjen, 2023). Badania nad terrorystami wskazują, że istotnym momentem przewartościowania życia młodych mężczyzn może być śmierć matki (Schuurman and Taylor, 2018). W przypadku osób starszych można przypuszczać, że kryzys egzystencjalny prowadzący do fanatyzmu będzie związany z perspektywą własnej nieuchronnie zbliżającej się śmierci.

Na ogół zakłada się następstwo przemocy po ukształtowaniu się wartości. Rzeczywistość jest bardziej złożona – część fanatyków rozpoczyna w szkole, prac w kierunku działania, a część w więzieniach, prac w kierunku sensu. Fanatyzm może się rozwijać, ale może też być inny dla każdej grupy wiekowej lub zależny od drogi dojścia do niego. Problem z pierwszymi oznakami fana-

tyzmu jest też taki, że jest uznawany za stan, tłumaczący to, że radykalizacja może skutkować terroryzmem. Jednak pojęcie radykalizacji służy opisowi stanu polaryzacji politycznej, przekładającej się na społeczną frustrację i upowszechnianie się zaledwie niechęci do dialogu (por. Ciesiołkiewicz, 2023).

Skłonność do fanatyzmu stanowi wyzwanie diagnostyczne. Nawet jeśli przyjmujemy skromne cele artykułu Gałkowskiego z Gałkowskim), wciąż istnieje potrzeba konfrontacji z rzeczywistością i zbadania, czy podjęte środki chronią wychowanków. Gollwitzer z zespołem zaproponowali procedurę docierania do reakcji, które mogą wskazywać na fanatyzm (2022). Opiera się ona na dwóch krokach:

1) Zbieranie informacji: Uczestnicy zostają poproszeni o zapisanie tego, co wiedzą i czego są pewni w życiu. Mogą to być ogólne przekonania lub konkretne kwestie, które są dla nich istotne.

2) Tworzenie kontrastu: Następnie uczestnicy są proszeni o wyobrażenie sobie sytuacji, w której większość ludzi na świecie sprzeciwia się ich twierdzeniom. Czytają zdanie, które przedstawia, że większość osób nie podziela ich przekonań z punktu pierwszego.

Celem tej procedury jest sprawdzenie, jak dorośli uczestnicy reagują na kontrastujące przekonania: deklarują otwartość na inne perspektywy lub przemoc. Procedura nie jest wystarczająca, ale może pomóc w identyfikowaniu fanatyzmu, jeśli uczestnicy wykazują skłonność do absolutyzmu, brak tolerancji wobec innych opinii lub negują fakty, które kwestionują ich własne przekonania. Badanie to wskazuje również, że gdy opozycja wobec przekonań jest wyrażana przez większą liczbę osób, może to wzmocnić fanatyzm, podczas gdy opozycja pojedynczej osoby nie wywołuje takiego efektu. Jednak nawet wyobrażona opozycja może w niektórych przypadkach zwiększać fanatyzm. Kontekst ma znaczenie, bo dopiero w politycznie spolaryzowanym społeczeństwie pozornie niewinne przekonania osobiste mogą stać się przyczyną nienawiści. Bez tego kontekstu trudno wyobrazić sobie, że dowolne twierdzenie, choćby: „wiem, że kocham swoją mamę”, mogłyby prowadzić do konfliktu.

Jeśli spojrzymy na dzieci, problem diagnostyczny dotyczy również nakładania się różnych zjawisk rozwojowych, które można by uznać za prefanatyzm, charakteryzujący się pewną sztywnością myślenia. W przypadku dzieci sztywność ta może również oznaczać:

- Psychiczną odporność, czyli rezyliencję, która polega na elastycznym dostosowaniu się do sytuacji i równoczesnym utrzymaniu przyjętych rozwiązań oraz niższej refleksyjności. To może prowadzić do ograni-

czeń w procesie uczenia się z doświadczeń (por. Berndt, 2015; Miller-Graff, 2022).

- Monotematyczne zainteresowanie u dzieci o szczególnych zdolnościach, które skupiają się na jednej dziedzinie (Mika, 2006).
- Przejściowe stany rozwojowe związane z etapem operacji konkretnych, opisanym przez Jeana Piageta. W tym etapie dziecko może ściśle przestrzegać reguł i zaangażować się w egzekwowanie ich u innych, na przykład w przypadku segregacji odpadów (Babakr and others, 2019).

Wymieniam tu tylko te potencjalnie interesujące, nie szukając przyczyn w narcystycznym zaburzeniu osobowości czy innych deficytach. Chodzi mi o to, że dzieci z wymienionych przypadków mogą mieć swoje pasje lub zdolności, które potencjalnie mogą być mylone z trudnościami związanymi z fanatyzmem.

Myślowe modele fanatyzmu

Za wyjątkowo nietrafiony uważam podany przez autorów przykład fanatyzmu jako bezwzględnej prawdomówności, w rozumieniu „przekonani[a], iż prawdę należy mówić każdemu, zawsze i wszędzie” (Gałkowski i Gałkowski, 2023, s. 48). Zobrazowali to nawet przykładem literackim – „Dziką kaczką” – dramatem Henrika Ibsena z 1884 roku, który posłużył im m.in. do wykazania fanatyzmu w kantyzmie. Mówienie prawdy jest złym przykładem, gdyż zaprzestanie weryfikowania przekonań może być odebrane jako odmowa poszukiwania prawdy, chyba że różnicujemy to, co robimy z prawdą: mówienie jest złe, a poszukiwanie jest dobre, ale to wymaga precyzyjniejszych rozstrzygnięć. „Dzika kaczka” ukazuje niezamierzone konsekwencje odsłaniania ludziom szczególnej prawdy o ich życiu – zostali przedmiotowieni. Akcja toczy się w zaopiekowanej rodzinie, gdzie służąca zaszła w ciążę z pracodawcą, więc zaaranżowano jej małżeństwo z innym nieświadomym tego mężczyzną. Syn pracodawcy, Gregers, uświadamia rodzinie jej genezę. Następnie 14-letnia Hedwiga, chcąc odzyskać miłość przybranego ojca, popełnia samobójstwo. Choć można interpretować tę sztukę jako kryzys toksycznej męskości, podejrzanych o fanatyzm jest dwoje przyrodniego rodzeństwa: Gregers i Hedwiga. Mężczyzna pod hasłem: „Prawda was wyzwoli” burzy wysiłki innych, mających skleić rodzinę zranionych przez życie osób. Młoda kobieta, w imię swoich wyobrażeń o miłości, popełnia samobójstwo. Autorzy proponują połączenie fanatyzmu z mówieniem prawdy, ale obecna wiedza na temat problemu samobójstw nie pozwala na jednoznaczne określenie pojedynczego czynnika decydującego o decyzjach

samobójczych. W najlepszym razie „Dzika kaczką” pozostawi nas z dwoma wymiarami fanatyzmu: głoszenie prawdy i czynienie przemocy.

Przykłady literackie są istotne dla przygotowania pedagogów i mogą wnosić wartość do naszej wiedzy na temat fanatyzmu. „Imię róży” Umberto Eco jest szczególnie godnym uwagi, ze względu na przedstawienie różnych motywacji zabijania. Inkwizytora Berarda Gui można nazwać fanatykiem epistemicznym, ponieważ jego zagorzałość dotyczy metod. Natomiast Jorge z Burgos zabija ze strachu przed zniszczeniem uniwersalnych wartości przez drugą część Poetyki Arystotelesa. Detektyw Wilhelm przedstawia nam opis fanatyzmu oraz przestrozę:

Lękaj się, Adso, proroków i tych, którzy gotowi są umrzeć za prawdę, gdyż zwykle pociągają za sobą na śmierć licznych, często przed sobą, czasem zamiast siebie. Jorge spełnił dzieło diabelskie, gdyż miłował swoją prawdę w sposób tak lubieżny, że ważył się na wszystko, byle zniweczyć kłamstwo. Jorge lękał się drugiej księgi Arystotelesa, gdyż być może naprawdę nauczała ona zniekształcania oblicza wszelkiej prawdy, byśmy nie stali się ofiarami naszych własnych urojeń. Być może zadaniem tego, kto miłuje ludzi, jest wzbudzenie śmiechu z prawdy, wzbudzanie śmiechu prawdy, gdyż jedyną prawdą jest zdobyć wiedzę, jak wyzwalać się z niezdrowej namiętności do prawdy (Eco, 2004, s. 487).

Tietjen (2023) w artykule *Fear, Fanaticism, and Fragile Identities* analizuje rolę strachu w fanatyzmie. Podważanie świętych wierzeń fanatyków jest postrzegane jako atak na ich tożsamość, co może prowadzić do agresywnej reakcji. Przywołuje przykład „obrażania uczuć religijnych”, gdzie faktycznie chodzi o ochronę tożsamości. Działanie ma w fanatyzmie funkcję oczyszczającą, ale do działania motywuje strach. Tożsamość fanatyka jest krucha, gdy jest atakowana, ale też dlatego, że człowiek o takiej konstrukcji obawia się, że nie dorasta do ideałów, którym hołduje. Działanie ma tę jego słabość unieważniać. Samo wskazywanie fanatykowi niespójności w ideologii może zatem przyspieszać decyzje o podjęciu oczyszczających działań.

Literatura pomaga rozumieć fanatyzm, ale warto pamiętać, że jest to zjawisko głównie grupowe, nawet jeśli grupa działająca w imieniu fanatyka jest wyimaginowana (Tietjen, 2023). Strach przed Innymi, którzy kwestionują uniwersalność wyznawanych wartości i wzmagają niepewność, dotyczącą wytrwania grupy w roli obrońców tych wartości, nie powstaje i nie rozpada się w wyniku racjonalnego dialogu i debat. Brakuje narzędzi, żeby zrozumieć, jak doszło do dziecięcej krucjaty z 1212 roku – fenomenowi emblematycznego dla rozważań o fanatyzmie i wychowaniu do wartości. Istotne jest, że to

wydarzenie miało miejsce, wyrosło z rdzenia promowanych wówczas wartości i miało liczne odniesienia w praktyce politycznej (Kowzan, 2018). Praca wychowawcza, jaką wspierają Gałkowski z Gałkowskim, wymaga kontekstu, który wyjaśniłby źródło niepokoju wychowawcy.

Regulacja emocjonalna, radzenie sobie z niepewnością czy medykalizacja

Fanatyzm, jako zjawisko grupowe, łączy strach i wrogość, które często wymagają obecności przeciwników do niszczenia. Badając fanatyzm, można zacząć od tożsamości lub od najgorszych możliwych skutków, czyli terroryzmu (Schuurman and Taylor, 2018). Zapobieganie działaniu pozostawia więcej czasu dla interwencji wychowawczej.

W poszukiwaniu sposobów zapobiegania i rozmontowywania fanatyizmu warto zauważyć, że w psychologii pozytywnej pojawiają się emocje związane z niepewnością (emocje z rodziny strachu wg Tietjen, 2023). Na przykład Mihály Csikszentmihályi (1997) identyfikował emocje w kontekście wyzwań i umiejętności potrzebnych do ich pokonania. Mechanizm przechodzenia między emocjami w drodze do stanu *flow* polega na obniżaniu wyzwań lub zwiększaniu umiejętności. Fanatykom, z ich nierealistycznym celem powszechnego uznania ich prawdy, zwiększenie ich umiejętności umożliwi realizację celu w sposób akceptowalny. Jest to rozwiązanie w duchu edukacji dorosłych, w którym niejako przeczekujemy kwestię wartości.

Niepewność może być również adresowana. Akceptacja lub awersja do niepewności różni się między kulturami i ludźmi (Hillen, 2017). Istnieją programy takie jak PUNC (Professional UNcertainty Competence), które wspierają rozwijanie kompetencji dotyczących niepewności, ale w kontekście zawodowym (Keinänen and Havia, 2022). Mimo to mogą stanowić punkt odniesienia dla wychowawczych wysiłków, gdy niepewność jest kwestią egzystencjalną.

Wśród obiecujących propozycji rozwiązań problemu fanatyizmu, w sytuacji, gdy trudno jest wychwycić problem przed pojawieniem się skutków społecznych, warto rozważyć rozwiązania, które przynoszą wymierne rezultaty. Warto dążyć do tego, aby ostrożność, troska i interwencje były skuteczniejsze niż substancje psychoaktywne. Jednak osiągnięcie tego celu jest wyzwaniem, biorąc pod uwagę rolę niektórych substancji (np. psylocybiny i LSD) w regulacji emocjonalnej i zapobieganiu przemocy, przynajmniej tej domowej (Thiessen et al., 2018).

Nasza antykruchłość, nasz fanatyzm

Fanatyzm nie pojawia się bez kontekstu społecznego. Istnieją sytuacje, w których cel uświęca środki, szczególnie gdy nasze bezpieczeństwo jest zagrożone. Kiedy autorzy twierdzą, że: „Roztropność stwarza też pole do ewentualnej dyskusji o słuszności żywionych przekonań” (Gałkowski i Gałkowski, 2023, s. 55), to warto zastanowić się, jak w nas samych rodzi się taki żywioł.

Załóżmy eksperyment myślowy, w którym niespodziewanie otrzymujemy propozycję seksu od natrętnej osoby pod wpływem alkoholu, ale konsekwentnie odmawiamy. Nasze „Nie” zaczyna się umacniać i racjonalizować w miarę lepszego rozpoznania sytuacji. Staje się antykruche (Taleb, 2013) jak hydra, której pod odcięciu głowy, odrastają dwie. Natręt się stara, a nasze „Nie” staje się świętą wartością, a podważanie go – zagrożeniem dla tożsamości. Paradoksalnie, z powodu roztropności, unikamy wówczas dyskusji o słuszności naszych przekonań. Nasze „Nie” staje się nierozzerwalnie związane z prawdą. Identyfikujemy kolejne natrętne osoby w tym miejscu jako „obcych” i szukamy wsparcia wśród „swoich”. Żywiołowe przekonania już mamy. Brakująca do fanatyzmu przemoc może pojawić się w samoobronie.

Fanatyzm można dostrzec w bezwładności zwyczajów, tak jak Mead (1997). Młodzi ludzie, szczególnie ci wrażliwi, mogą dostrzec fanatyzm w reakcjach opinii publicznej w Polsce wobec postulatów dotyczących weganizmu jako sposobu na ograniczenie zagrożeń związanych z katastrofą klimatyczną. Znacząca część społeczeństwa jest w stanie poświęcić życie Innych (tu: hodowanych, mordowanych i zjadanych zwierząt) dla zachowania swojej mięsożernej tożsamości. I chociaż produkcja i konsumpcja mięsa w Polsce spadają, młodzi ludzie wkraczający do naszego świata stoją przed trudnym zadaniem integracji z fanatycznym społeczeństwem.

Zmiana i integracja

Filozofowie głowili się, jak połączyć możliwość zmiany społecznej z potępieniem fanatyzmu. Kant robił to w odniesieniu do Rewolucji Francuskiej. Mead była kontynuatorką tej tradycji, dbając o możliwość modernizacyjnych zmian społecznych. A u Tietjen znajdziemy już tylko drobną refleksję nad sytuacją, w której przedmiotem zmiany są prawa człowieka, czyli zdobycz rewolucji i modernizacji. Tietjen twierdzi, że naruszenia praw człowieka nie podważają wartości i tożsamości osób wyznających moralny uniwersalizm tych praw i że

to odróżnia ich od fanatyków (2023, p. 220). W Polsce, przy łamaniu praw człowieka, bardziej angażujemy się w tę sprawę. Grupy takie jak „Matki na granicę” czy „Rodziny bez granic” ruszyły na pomoc uchodźcom, przepychanym, prześladowanym i umierającym na granicy polsko-białoruskiej. Pomaganie ludziom, których podstawowe prawa są łamane (w szczególności zasada *non-refoulement*, która zakazuje państwowemu jakiegokolwiek postępowaniu prowadzącego do zawrócenia cudzoziemca do kraju, w którym może grozić mu niebezpieczeństwo) spowodowało, że aktywiści nie mogli być w pełni rodzicami dla własnych dzieci, więc ich tożsamość była zagrożona. Prawa człowieka powinny funkcjonować bez wyjątków, dlatego zaniepokoiła mnie końcówka artykułu „Fanatyzm jako problem wychowawczy”, gdzie autorzy napisali, że „wyształcanie bezwyjątkowego ich [czytaj: wartości] stosowania byłoby wychowaniem do fanatyzmu” (Gałkowski i Gałkowski, 2023, s. 56). To, że fanatyki wyjątkowo nie obejmie kogoś siłowym nawracaniem, nie zdejmuje z niej czy z niego *odium* fanatyzmu. Z kolei domaganie się, by prawa człowieka były respektowane bezwyjątkowo, jest podstawą naszej cywilizacji i brak wyjątków nie czyni nas fanatykami. To zgoda na zewnętrzny osąd, np. sądu, odróżnia aktywistów od fanatyków.

Przywołałem pojedynek racja stanu (obrona granic w wojnie hybrydowej) plus rasizm (żołnierzom NATO nie mówi się, jak mają wykonać dany rozkaz, więc wykonują je z całym swoim kulturowym balastem) wobec praw człowieka, aby podkreślić interesujący aspekt fanatyzmu w perspektywie edukacji międzykulturowej. Jak Obcy ma integrować się z fanatykami? Konkretniej: Jak osoby uchodźcze – często wyprane z wszelkich złudzeń niesionych przez różne wartości, bo wojna negatywnie zweryfikowała te wartości, sprowadzając życie do przetrwania – mają integrować się w silnie spolaryzowanym społeczeństwie? Polaryzacja polityczna pozbawia społeczeństwo bujnych międzygrupowych więzi, odsłaniając ubitą ziemię gotową do konfliktu w dowolnej sprawie.

Problem budowania możliwie wolnej od fanatyzmu relacji ze społecznością przez kogoś nowego, dotąd obcego, a teraz Nowaka, jest wariantem problemu, jaki stawiali przed sobą Gałkowski z Gałkowskim (2023). Oni tych odpornych wartości szukali w systemach filozoficznych, a uchodźcy szukają miejsca. Nie możemy zapominać, że miejsce nawiązania relacji wychowawczej ma swój ciężar. Atmosfera miejsca i pedagogika miejsca mają niebagatelne znaczenie w kontekście sprzyjania, przeciwdziałania lub zapobiegania fanatyzmowi. Co więcej, w przeciwieństwie do analizowanych systemów filozoficznych miejsca wyraźnie ewoluują.

Bibliografia

- Babakr, Z.H., Mohamedamin, P. and Kakamad, K. 2019. Piaget's Cognitive Developmental Theory: Critical Review. *Education Quarterly Reviews*. **2** (3), pp. 517–524.
- Berndt, C. 2015. *Tajemnica odporności psychicznej: jak uodpornić się na stres, depresję i wypalenie zawodowe*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Cavanaugh, W.T. 2011. The Invention of Fanaticism. *Modern Theology*. **27** (2), pp. 226–237.
- Chung, E., Farrelly, F., Beverland, M.B. and Karpen, I.O. 2018. Loyalty or liability: Resolving the consumer fanaticism paradox. *Marketing Theory*. **18** (1), pp. 3–30.
- Ciesiołkiewicz, K. red. 2023. *Twarze polskiej radykalizacji. Raport z badań – analiza – rekomendacje*. Warszawa: Komitet Dialogu Społecznego Krajowej Izby Gospodarczej, Laboratorium Więzi.
- Csikszentmihalyi, M. 1997. *Finding Flow. The Psychology of Engagement with Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Eco, U. 2013. *Imię róży*. Kraków: Mediasat Poland.
- Gałkowski, J.P., Gałkowski, S. 2023. Fanatyzm jako problem wychowawczy. *Edukacja Międzykulturowa*. **1** (20), ss. 47–58.
- Gollwitzer, A., Okten, I.O., Pizarro, A.O. and Oettingen, G. 2022. Discordant Knowing: A Social Cognitive Structure Underlying Fanaticism. *Journal of Experimental Psychology: General*. **151** (11), pp. 2846–2878.
- Hillen, M.A., Gutheil, C.M., Strout, T.D., Smets, E.M. and Han, P.K., 2017. Tolerance of uncertainty: Conceptual analysis, integrative model, and implications for healthcare. *Social Science & Medicine*. **180**, pp. 62–75.
- Jensen, J. 2012. Fandom jako patologia: konsekwencje definiowania. *Panoptikum*. **11** (18), ss. 56–72.
- Keinänen, M. and Havia, M.V. 2022. Embedding Uncertainty in the Learning Process—An Evaluation Case-Study of VUCA Model in Education. In: Hong, Ch. and Ma, W.W.K. eds. *Applied Degree Education and the Future of Learning*. Singapore: Springer Nature Singapore, pp. 151–164.
- Kowzan, P. 2018. Mali obywatele, orlęta czy marionetki? Udział dzieci w protestach. *Czas Kultury*. **34** (2), ss. 138–145.
- Mead, M. 1977. Fanaticism: The Panhuman Disorder. *ETC: A Review of General Semantics*. **34** (1), pp. 35–38.
- Mika, E. 2006. Giftedness, ADHD, and overexcitabilities: The possibilities of misinformation. *Roepers Review*. **28** (4), pp. 237–242.

- Miller-Graff, L.E. 2022. The Multidimensional Taxonomy of Individual Resilience. *Trauma, Violence, and Abuse*. **23** (2), pp. 660–675.
- Nixey, C. 2023. *Ciemniejszy wiek. O niszczeniu świata klasycznego przez chrześcijan*. Warszawa: Wydawnictwo Filtry.
- Schuurman, B. and Taylor, M. 2018. Reconsidering radicalization: Fanaticism and the link between ideas and violence. *Perspectives on Terrorism*. **12** (1), pp. 3–22.
- Taleb, N.N. 2013. *Antykruchomość: o rzeczach, którym służą wstrząsy*. Warszawa: Kurhaus Publishing.
- Tietjen, R.R. 2023. Fear, fanaticism, and fragile identities. *The Journal of Ethics*, pp. 211–230.
- Thiessen, M.S., Walsh, Z., Bird, B.M. and Lafrance, A. 2018. Psychedelic use and intimate partner violence: The role of emotion regulation. *Journal of psychopharmacology*. **32** (7), pp. 749–755.
- Tomilo, J. 2013. Spór (o wychowanie dorosłych), którego nie było. *Edukacja Dorosłych*. **2**, ss. 27–37.
- Toscano, A. 2017. *Fanaticism: On the uses of an idea*. London: Verso Books.

Polarization: the polemic with the article “Fanaticism as an educational problem”

Abstract: The criticism of the article “Fanaticism as an Educational Problem” focuses on the selective treatment of fanaticism symptoms, ignoring the role of political polarization and age in analysing this phenomenon. Gałkowski and Gałkowski’s article (2023) presents a valuable proposal for a minimal educational program, but it requires considering a broader social, cultural, and individual context in diagnosing fanaticism and applying effective tools to counteract this phenomenon. The starting point of the debate is the observation that fanaticism remains a negatively perceived label that excludes individuals or social groups, hence the need for clarification on how cultural diversity and intercultural communication can contribute to it. Fanaticism is associated with an existential crisis, but there are also specific developmental phenomena in children that can be mistaken for fanaticism. Literary works can help in understanding this phenomenon. The proposed examples indicate that fanaticism is primarily a group phenomenon characterized by action rather than solely an attitude to the truth. In preventing and dismantling fanaticism, it is important to consider emotions related to uncertainty and develop skills to cope with it. Finding effective alternatives to psychoactive substances in emotional regulation and violence prevention

poses a challenge. Fanaticism can be present in the inertia of customs and can be recognized by sensitive young people in society's reactions to demands for social change. The situation of individuals expelled at the Polish-Belarusian border highlights the difference between uncompromising commitment and fanaticism. Human rights should be respected without exceptions, and the willingness to accept external judgment distinguishes activists from fanatics. Building relationships free from fanaticism in communities, especially in the case of refugees, requires considering the atmosphere and pedagogy of the place, which play a crucial role in combating fanaticism.

Keywords: religious fanaticism, political polarization, diagnosis, uncertainty, intercultural education, violence, existential crisis, antifragility

Translated by Piotr Kowzan